

ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТІВ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Вергун Володимир Антонович

д.е.н., професор кафедри міжнародного бізнесу ІМВ КНУ ім.Т.Шевченка

Анотація. Турбулентність, невизначеність та ризиковість стають найбільш сутнісними ознаками сучасного глобального конкурентного простору. Характерною рисою сучасного світового господарства є посилення транснаціоналізації його економічних систем та інтеграції національних економік, диверсифікація організаційних структур і суб'єктів підприємницької діяльності, формування нового типу взаємодії регуляторних інститутів національного, регіонального і глобального рівня. Діючі інститути міжнародного бізнесу знаходять в стадії реформування, що дозволило б їм виконувати покладену на них функції регулюючих та координуючих установ.

Визначальною тенденцією сучасного розвитку міжнародної економіки і бізнесу є транснаціоналізація, яка зумовлена зростаючою інтернаціоналізацією соціально-економічної, науково-технічної та соціокультурної сфери, поглибленням міжнародного поділу праці так глобалізаційними процесами.

Постійні кількісні та якісні трансформації світо господарських зв'язків, ускладнення і урізноманітнення їх структури вимагає створення адекватних інститутів регулювання цих процесів, оскільки існуючі не відповідають новим умовам, викликам і загрозам, що постають перед міжнародною економікою, бізнесом і їх суб'єктами у ХХ столітті. «Наявні нині інституційні структури в межах різноманітних міжнародних організацій не повною мірою відповідають нинішньому формату світо господарських відносин та сучасним змінам, які відбуваються у світовій економіці і

міжнародних економічних відносинах»¹. Однією з особливостей розвитку сучасного світового господарства є посилення транс націоналізації його економічних систем, зростання рівнів транс націоналізації та інтеграції національних економік, диверсифікація організаційних структур і суб'єктів підприємницької діяльності, формування нового типу взаємодії регуляторних інститутів національного, регіонального і глобального рівня. Поява і стрімкий розвиток нових організаційних структур і суб'єктів транснаціональної бізнесової діяльності, зокрема таких як фінансово-промислові групи (ФПГ), міжнародні стратегічні альянси (МСА), міжнародні корпоративні мережі (МКМ), багатонаціональні підприємства (БНП) та міжнародні нові підприємства (МНП) призвели до кризи транснаціональних, регуляторних інститутів, продемонстрували практичну не підконтрольність ТНК механізмам, правилам, нормам цих інститутів.

Формою прояву транс націоналізації світової економіки і бізнесу стало формування наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ століття міжнародних нових підприємств (МНП), що отримали у літературі назву або «глобальні стартапи», або «народжені глобальними». Поява такого типу компаній стала віддзеркаленням і водночас практичним втіленням організаційної еволюції міжнародних фірм, що відбувається під впливом інновацій, широкого використання результатів наукових досліджень у підприємницькій діяльності. Перші спроби дати назву новим компаніям, які не відповідали класичним моделям і схемам інтернаціоналізації, були зроблені ще наприкінці 80-х років ХХ ст. Оскільки з моменту свого заснування вони виходили на зарубіжні ринки, обсяги їх закордонних продаж сягали 25 і більше відсотків від загального обсягу, створення доданої вартості носило і носить міжнародний характер і орієнтувалися на експорт, ряд науковців визначив їх як «компанії, що перестрибують» (leap-frogging firms), «міжнародні нові підприємства», «природжені експортери» або «молоді

¹ Лук'яненко Д., Поручник А., Столярчук Я. Міжнародна економіка: підручник. К.: КНЕУ, 2014, с.18-19.

багатонаціональні фірми» чи глобальні стартапи»². Такими назвами підкреслювалась особливість такого етапу процесу транс націоналізації світо господарських суб'єктів, характерні риси нових організаційних структур міжнародної підприємницької діяльності. Міжнародні нові підприємства, на відміну від класичних ТНК, у якості сфери своєї діяльності розглядають глобальний ринок, хоча розміри цього типу суб'єктів підприємництва невеликі, джерелом своїх конкурентних переваг вони вважають володіння і контроль над унікальними активами, перш за все такими, як знання, технології, незначні трансакційні витрати, наявність мобільного, інтелектуального капіталу. Як раз володіння цими активами відкриває можливості для транснаціональної, глобальної діяльності МНП, забезпечує їм стійкі позиції у міжнародному конкурентному середовищі. Останнє під впливом інформаційно-технологічної революції та поглиблення глобалізаційного процесу стає все більш турбулентним, характеризується високим ступенем невизначеності і ризиковості, біфуркаційності, зростаючим впливом стохастичних факторів. Турбулентність, невизначеність та ризиковість стають найбільш сутнісними ознаками сучасного глобального конкурентного простору, які знаходять свій прояв у швидких, різноспрямованих коливаннях ключових параметрів підприємницької активності, що в кінцевому рахунку призводить до появи значних диспропорцій як в економіці окремих компаній, так і країн та в світовій економіці в цілому. Відчутні коливання економічних показників трансформують фірми у нелінійні, динамічні соціально-економічні системи, які володіють властивістю зміни вартості активів у процесі виконання функції перетворення вхідних ресурсів у продукцію³. Інституційний аспект турбулентності полягає у тому, що в сучасному світовому гео економічному просторі принципово новими стають «правила поведінки», «правила гри», які

² Рогач О.І. Теорії міжнародного бізнесу; підручник. – К: ВПЦ, Київський університет, 2018, с.462-463.

³ Сучасна фірма: виклики та управління змінами: навчальний посібник. За ред. В.А.Вергуна. – К.: ВАДЕКС, 2016, с.61.

стосуються усіх суб'єктів господарської діяльності, незалежно від їх організаційних форм і видів та масштабів⁴.

Існуючі правила гри, засновані на гегемонії окремих країн, експорті ними формальних і неформальних інституцій та зростаючій соціально-економічній залежності (неозалежності) одних країн від інших, перетворюються у гальмо і не сприяють вирішенню глобальних економічних проблем (посилення техніко-технологічної поляризації країн, зростання бідності, наявність нерегульованих глобальних економічних ризиків і т.д.). У XXI ст. почали формуватися нові правила гри, адекватні умовам економічної турбулентності. Ці правила ґрунтуються на якісно іншій взаємодії держав, партнерстві держава і бізнесу, у тому числі і транснаціонального, тісній взаємодії міжнародних економічних організацій. Нові правила гри – це новий світовий економічний порядок, з іншим розміщенням економічних, політичних сил, новими цінностями і пріоритетами, з новими інституціями та новими суб'єктами економічної діяльності, з новою моделлю світової економіки.

Зміна загальної моделі світової економіки, поява альтернативних енергетичних джерел в умовах, коли сучасні ринки енергоносіїв, особливо нафти, залежать не від обсягів виробництва, попиту та пропозиції, а від напрямку руху спекулятивного капіталу, дисфункції «доларового стандарту» як світової резервної валюти і платіжного засобу створюють хронічну турбулентність міжнародної економіки, складнощі у процесах перетікання капіталів, товарів і робочої сили у конкурентній боротьбі різних країн. У світовій економіці також змінилося й саме поняття економічної могутності: «слабка» країна іноді може заподіяти більш відчутної шкоди «потужній» країні за рахунок технологічного лідерства. Однак, є ймовірність того, що США у найближчі два десятиліття збережуть статус технологічного лідера, при цьому нові технології, які генеруватимуться у США, будуть

⁴ Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти. К.: Либідь, 2006, 310с.

доопрацьовуватися і розвиватися в Японії, Китаї, Європі, Індії, країнах Південно-Східної Азії. Згідно прогнозів ця ситуація триватиме довго, а її драматизм пов'язують, перш за все, з подоланням аналогічної ситуації у минулому столітті – лаг часу, що знадобився для того, щоб виникла нова модель світової економіки – складає понад 30 років, з 1914-1945 рр.

Природній вихід із цієї ситуації, адекватний турбулентній логіці планетарних трансформацій, лише один – світова економіка повинна диверсифікуватися у просторі шляхом створення стільникової «осередкової» структури глобального господарства третього тисячоліття, територіальними складовими якого будуть НАФТА, ЄС, Південна Америка, Північна та Південна Африка, Австралія, Індія, Китай і Росія. Таким чином, світова економіка для підвищення своєї стабільності отримає у процесі глобалізації стільниковий характер, у результаті якого система економічних переваг буде сконцентрована не в одній або двох-трьох найбільших економіках світу, а у своєрідному «ансамблі» 7-20 «глобальних держав» світового господарства. Теорія багатополярного світу з ант агонічними відносинами між полюсами і нерівномірністю розосередження полюсів, статичністю інституційних конструкцій втрачає свої позиції. Стільникова структура позбавлена у принципі цих характеристик, тому що динамічні кордони його осередків мимоволі встановлюються у зоні рівності соціально-економічних тисків – це і є «стільниковий світ» у глобальному конкурентному економічному і політичному просторі.

Поява нового виду мегаконкуренції – інституційної, що являє собою систему суперництва між країнами за систему правил і моделей національного розвитку, за лідируючі позиції у їх встановленні і розширенні зони дії, призводить до складнощів як у розробці загальних правил гри, на які б орієнтувалися всі країни або більшість із них, так і у можливостях проектування національних економічних перспектив кожної країни.

В умовах невизначеності, турбулентності та ризиковості розвитку світо господарських процесів досить складно визначити, які з існуючих країн

наразі зможуть претендувати на статус країни, що імпортує або експортує власні інститути і ефективно їх впроваджує у національні господарства інших країн. При цьому розширюються зона «інституційного вакууму»: немає повного і об'єктивного уявлення про те, які нові правила гри для господарюючих об'єктів у національній економіці необхідно вводити у першу чергу, як і хто з існуючих суб'єктів буде їх вводити.

Необхідно зазначити, що у сформованій на початку XXI століття глобальній моделі економічного розвитку⁵, доміантними тенденціями якої є транс націоналізація національних економічних систем і зростання їх взаємозалежності, або за словами Н.В.Резнікової «формування незалежності»⁶, посилення регіональних і субрегіональних інтеграційних процесів, соціалізація світового господарства і діяльності його суб'єктів, формування глобального інституційного середовища економічної, підприємницької діяльності, виникли і достатньо активно розвиваються виклики і загрози, зумовлені наростанням суперечностей самої економічної, технологічної, фінансової глобалізації.

Як справедливо зазначає ряд українських науковців, «нагромадження суперечностей глобалізації, вкрай нерівномірний розподіл її наслідків та вигод призводять до міжрегіональних протистоянь в площині не лише економічного, соціального розвитку, але й цивілізаційних культурно-ціннісних»⁷, посилюють стан ризиковості міжнародної економіки, її асиметричність, кризу інституційного регуляторного механізму і зниження рівня довіри до інститутів наднаціонального і глобального управління⁸.

⁵ Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование: монография. К.: КНЕУ, 2013, 466с.

⁶ Резнікова Н. Глобальна економічна взаємозалежність: сучасна парадигма та детермінанти модифікації. – К.: ВІСТКА, 2013, с.87-89.

⁷ Петкова Л.О. Тренди глобального економічного розвитку в контексті країн із зростаючими ринками. Сучасні виклики розвитку світової економіки. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. – 19-20 листопада 2015 року. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, с.26.

⁸ Старостіна А., Кравченко В. Підприємницькі ризики в умовах глобалізації та переходу до нових моделей функціонування національних економік. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. С.8-9.

Зазначені суперечності, антагонізми, виклики і загрози свідчать про те, що сформована модель глобального економічного розвитку себе вичерпала, вона потребує суттєвого реформування і реорганізації. Додатковими аргументами на користь даної тези є також посилення дезінтеграційних процесів і тенденцій у міжнародній економіці, загострення суперечностей у регіональних інтеграційних угрупованнях, зростання неопротекціонізму, поява тенденцій до автаркічності, міграційної сегрегації, внаслідок різкого збільшення масштабів легальної і особливо нелегальної міграції.

Попри задекларовані наміри міжнародних компаній, транснаціональних корпорацій щодо соціалізації бізнесової діяльності, її регуляторних інститутів, егоїстичні корпоративні інтереси продовжують домінувати у їхніх конкурентних стратегіях і поведінці. З метою подолання або мінімізації негативних наслідків глобалізації та транснаціоналізації деякі науковці, як зарубіжні, так і вітчизняні, зокрема лауреати Нобелівської премії М.Алле, Дж. Стігліц вказують на необхідність створення нових міжнародних, наднаціональних інститутів, здатних адекватно реагувати на кризові явища і зміни на світовому ринку, створити ефективні механізми запобігання викликам і загрозам⁹. На необхідність створення нових інституцій вказують і вітчизняні науковці, зокрема Д.Лук'яненко, А.Поручник, А.Філіпенко, А.Мельник, за словами якої «поширення глобалізації неминуче і потрібно не боротися з нею, а пристосовуватися до неї, формувати нові інституції, які б сприяли подальшому економічному розвитку», встановлювали єдині норми і правила, а також механізми їх дотримання, що визнані на міжнародному рівні»¹⁰. Як зазначає А.Філіпенко «транснаціоналізація виробництва та обміну, глобалізаційні процеси у сфері економіки ... з одного боку засвідчили нову якість світогосподарських зв'язків із розгортанням міжнародної економічної інтеграції у світовому та,

⁹ Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. – М.: ТЕЛС, 2003, 314с.
Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар. – К.: Академія, 2003, 252с.

¹⁰ Мельник А.О. Світові економічні кризи: теорія і методологія: монографія. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014, с.235-236.

особливо, регіональному вимірах. З іншого боку, виникла об'єктивна необхідність наднаціонального регулювання, інституціоналізації міжнародних економічних відносин, створення відповідних регіональних і світових організацій¹¹. Вказуючи на вичерпання потенціалу нинішньої інституційної системи глобального економічного розвитку і необхідність створення якісно нової, адекватної масштабам і динаміці транснаціоналізації підприємницької діяльності, підприємницької діяльності, українські дослідники пропонують різноманітні сценарії, моделі, прогнози та конкретні заходи щодо напрямів її вдосконалення, реформуванні, радикальної перебудови.

Наведені у літературі моделі, сценарії і прогнози мають оптимістичні і песимістичні характери, різну ступінь обґрунтованості і систему аргументації, містять різні ключові суб'єкти нової системи глобального управління, їх функції, компетенції і завдання. Окремі пропозиції хоча і носять характер рекомендацій і побажань типу «створення такого інституційного механізму як Комітет глобальних трансформацій світової економіки при ООН¹² або Центри глобального мислення та ухвалення рішень», віддзеркалюють об'єктивну необхідність формування принципово нового міжнародного економічного порядку з відповідною інфраструктурою та інституційною системою, до якої входять «представники великого транснаціонального бізнесу, або так звані мережеві структури»¹³. При значній концентрації економічних суб'єктів (компаній, фірм) на світовому ринку в умовах обмеженості традиційних ресурсів, зростанні населення землі, швидких технологічних змін, невизначеності і турбулентності міжнародного конкурентного середовища лише мережевий принцип організації влади, мережеві корпоративні структури здатні приймати

¹¹ Світова економіка. За ред. О.І.Шниркова та ін. К: ВПЦ «Київський університет», 2018, с.26-27.

¹² Мельник А.О. Світові економічні кризи: теорія і методологія: монографія. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014, с.237-245.

¹³ Лук'яненко Д., Поручник А., Столярчук Я. Міжнародна економіка. К.: КНЕУ, 2014, с.703.

мобільні і гнучкі рішення. Міжнародні корпоративні мережі виступають матеріальним втіленням, формою реалізації транснаціональної компоненти світогосподарського розвитку, ефективним способом кооперації суб'єктів бізнесу.

Міжнародні корпоративні мережі сформування як в рамках класичних ТНК, так і в рамках нових організаційних структур, зокрема багатонаціональних підприємств (БНП), міжнародних нових підприємств (МНП), стратегічних альянсів та інших. Одну з перших спроб визначення мережі зробив ще у середині 90-х років ХХ ст. лауреат Нобелівської премії (2009р.) О.Уільямсон, аналізуючи економічні організації, ринок та корпорації з точки зору їх здатності здійснювати різноманітні трансакції та зменшувати витрати при укладанні контрактів¹⁴. Мережа визначається ним як специфічна структура управління компанією (організацією), що є альтернативною до ринкової та ієрархічної і до певної міри гібридною, оскільки поєднує в собі елементи як однієї, так і іншої і може стати додатковим джерелом ефективності. Розвиваючи тезу О.Уільямсона ряд зарубіжних учених визначають мережу як довгострокові, цільові угоди і контракти між юридично незалежними, але взаємопов'язаними комерційними організаціями, як комбінацію ресурсів двох і більше фірм, що дозволяють їм отримувати додаткові конкурентні переваги¹⁵. Мережеві корпоративні структури стають новою організаційною одиницею, новою інституцією, якій притаманна висока ступінь гнучкості та адаптивності до турбулентних змін глобального бізнес-середовища. Ця організаційна одиниця, як зазначає М.Кастельс, складається із різноманітної безлічі суб'єктів і організацій, які по мірі пристосування до ринкового середовища постійно модифікуються і вони не є індивідуальним (підприємцем) чи колективним (корпорація,

¹⁴ О.Уільямсон. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация. Санкт-Петербург, Лениздат, 1996, 702с.

¹⁵ Русак Д. Міжнародні корпоративні мережі в сучасному геоeкономічному просторі: монографія. К.:«АДЕФ – Україна», 2018, с.180.

держава) суб'єктом економічної діяльності у традиційному розумінні¹⁶. Що стосується держави, то залишаючись у ХХІ ст. сильним макроекономічним інститутом, вона змушена враховувати об'єктивні тенденції й виконувати роль макрорегулятора разом з іншими інститутами світового, глобального рівня, тим самим поступово втрачаючи статус національного монопольного регулятора. Формуються зони спільного регулювання національної економіки з боку держави та різноманітних глобальних інституцій, тобто йде процес посилення і розширення міжнародної складової у діяльності держави як інституту національної економіки. В умовах економічної турбулентності це проявляється у тому, що глобальні інститути регулюють, координують ті або інші форми міждержавної взаємодії і, головне, впливають на розвиток національної економіки, а найбільш сильні держави визначають основні правила гри на глобальному економічному рівні. Національні держави стикаються також з тим, що в їх середовищі інтенсивно проникають потужні транснаціональні корпорації, які володіють мета технологіями і цими гравцями формується економічний базис країни, визначаються напрями його модернізації у майбутньому. Але й тут ситуація швидко змінюється – на перший план виходять міждержавні союзи, регіональні інтеграційні об'єднання (наприклад, ЄС), зі своїми правилами гри, існуючими інститутами регулювання світової економіки. Сьогодні стає зрозумілим, що такі організації як Всесвітній Банк, Міжнародний валютний фонд з поточними кризовими проблемами не справляються, а нові інститути, необхідні для стабільності глобальної економіки, не «спроектовані», оскільки існує розуміння того, що для їх створення необхідні новий теоретичний базис економіки і нова економічна парадигма.

¹⁶ Castels M. The Information Age/ Economy, Society and Culture: The Rise of the Network Society. Oxford, UK, Blackwell publ., 1996, p.340.